

VÁLTOZÓ IFJÚSÁG

AZ IFJÚSÁG ÁTALAKULÁSÁNAK ELEMZÉSE, az „ifjúsági korszakváltás” értelmezése az 1980-as évektől foglalkoztatja a társadalomtudományokat. Ekkoriban sokasodtak meg a publikációk a fiatalok életviszonyainak, társas kapcsolatainak, magatartásának, gondolkodásmódjának és értékrendjének változásairól. Mára elegendő tapasztalat és magyarázat gyűlt össze ahhoz, hogy válaszadjunk a kérdésre: milyen lett az „új ifjúság”?

Tanulmányom első részében történeti szempontokból közelítek ehhez a kérdéshez, a második részben pedig megkísérlem vázlatosan összefoglalni a változások általam legfontosabbnak tartott eredményeit. Rövid utalásokkal kell majd megelégednem végig, hiszen igen sokféle és szerteágazó problémákat tárgyalok majd.¹ Elsősorban magyarországi kutatásokra támaszkodtam, de a változások globális jellegűek, hivatkozni fogok tehát több helyen nemzetközi szakirodalomra is. Írásomban azonban nem az ifjúságkutatás teljes témakörével foglalkozom, hanem csak azt kívánom összefoglalni: a korábbi ifjúsághoz képest hogyan és miben változott meg a mai fiatal nemzedék?

A jelenkor felé

Az európai modernizáció vezetett ahhoz, hogy a gyerekkor és felnőttkor között egy nemzedéket kijelölő új életszakasz formálódott ki, az ifjúságé. A korábbi társadalmak és kultúrák kiskorúként határozták meg azokat, akik nem felnőttek és nem férfiak. Felnőtté válni egy vallásos rítus, a beavatási szertartás keretében lehetett. A 16.-tól a 19. századig tartó népesedési átmenetek, gazdasági és társadalmi átalakulások, kulturális változások vezettek a gyerekkor és felnőttkor között élő nemzedék kialakulásához.

Viharos nemzedék volt ez, a „Sturm und Drang”-é, az európai romantikáé, a Márciusi ifjaké, a „Fiatal Németország”-é. Stendhal, Victor Hugo, Petőfi és Jókai, majd Flaubert és Tolsztoj tiszta jellemeknek, a lelkesült idealizmus fiainak és lányainak, tehetségeseknek és becsvágyóaknak festette az ifjú nemzedék tagjait, aztán pedig, a 19. század közepétől, a forradalmak bukása után kiábrándultaknak és megcsömörlötteknek. Olyan fiataloknak, akik elutasították a konvencionális erkölcsöt, az álszent világot, az idősebbek hazug viselkedését és ósdi ízlését. Ezek a fiatalok a szülők és nagyszülők világa helyett egy új világot kívántak teremteni.

Az új nemzedék persze nemcsak híres fiatalokból állt. A változás átfogta az ifjúság teljes körét, kihatott egész életére, sőt, az idősebb korosztályokéra is. Ennek lé-

¹ Némileg bővebben elemeztem az „új ifjúság” kialakulásának összetevőit egy korábbi tanulmányomban (*Somlai 2007b*).

nyegét így fogalmazta meg K. Mannheim: „A statikus viszonyok az áhítat érzelmi értékét teremtik meg, amikor az ifjúság hajlik arra, hogy alkalmazkodjék az öregekhez, s még külső megjelenésében is idősebbnek mutatkozzék. A fokozódó dinamika tudatosítása arra készíti az idősebb nemzedéket, hogy nyitottabb legyen a fiatalsággal szemben.”² A folyamatos megújulás és élénk mobilitás miatt van ez így. A modern társadalmakban a fiatalok előnyben vannak az idősebbekkel szemben az élet olyan területein, ahol felgyorsul a régi tudás elavulása és ahol egészen új eszközök, eljárások jelennek meg. Ez a gyorsulás és változás figyelhető meg az európai felvilágosodás óta.

A 18. századtól a haladás, a mobilitás és teljesítmény elvének megfelelően értelmezték át az emberek lehetőség szféráit. Az ifjúság feladata ettől kezdve már nem annyira a múlt megőrzése, a szülők és nagyszülők világának fenntartása, hanem sokkal inkább a fogékonyság, az újat akarás és fejlesztés, a jövő beteljesítése lett. A haladás alapját a világi műveltség, a tudományok és művészetek elsajátítása jelentette. Így lett a fiatalság fő tevékenysége a tanulás. Hiszen bennük kell látni a jövő zálogát, a tudomány és az ipar jövőjét, a javuló közállapotokét, az igazságosabb társadalomét és a jobb világot.

Ezt szolgálta az általános tankötelezettség törvénybe iktatása a 19. században, amit követett a *közoktatás* elterjesztése, illetve az európai iskolarendszer terjeszkedése sokféle irányba. A korábbi évszázadokban kevesen gondolták, hogy valamennyi gyereknek iskolában kell tanulnia, s hogy az önkormányzatoknak és az államnak közoktatási feladatai vannak. A modernizáció hatására viszont egyre szélesebb körben terjedt el s kezdett magától értetődővé válni ez a gondolat. Hosszú ideig tartott, amíg a szülők túlnyomó többsége nélkülözhetetlennek tartotta azt, hogy gyerekeik iskolába járjanak. Az iskolarendszer expanziójának első szakaszában, a tizennyolcadik század végétől a 20. század közepéig terjedt el az alsó fokú (elemi) iskolák hálózata, ezután pedig, nagyjából az 1980-as évek végéig a különféle középiskolák váltak a közoktatás általános intézményeivé.³

A 20. század elején kezdik felfedezni a *kamaszok lélektanát* is.⁴ Elsőként S. Hall, majd E. Spranger elemezte alaposabban azokat a viselkedési, érdeklődési és gondolkodási sajátosságokat, amelyek megkülönböztetik ezt a korosztályt a gyerekektől és a felnőttektől. De főleg Charlotte Bühleré az érdem, hogy felhívta a figyelmet a fokozott befelé fordulásuk, énjük iránti intenzív érdeklődésük sajátosságaira.⁵ S. Freuddal vitatkozva fejtette ki álláspontját arról, hogy felnőtt énjünk nem a csecsemőkori mélységeiben, hanem a kamaszkor reflektív világában alakul ki. Naplókát elemezve hívta fel a figyelmet arra, hogy milyen mély lenyomatot hagynak a pubertáskori élmények a későbbi személyiségen. Pszichológusok és pedagógusok már ekkor írnak arról, hogy az ifjúkort ne csak előkészületként és átmenetként értelmez-

2 Mannheim 2000:230.

3 Meyer, Ramirez & Soysal 1992.

4 Ekkoriban kezdődik a tudományos igényű ifjúságkutatás. Ennek történetéhez lásd Rosenmayr 1976; Cohen 2006.

5 Bühler 1922.

zük, hanem vegyük észre azt a sajátos világot és kultúrát is, ami e nemzedék tagjait – és csak őket – egybefogja.⁶

Az új lélektan tehát a gyerekkor sajátosságait, az életkori sajátosságokon alapuló fejlődés szükségleteit hangsúlyozta. Nem a gyerekek alárendelését tűzte ki célul, hanem azt kívánta a pedagógusoktól, szülőktől és oktatási hatóságoktól, hogy az egészséges fejlődéshez teremtsék meg a szükséges feltételeket. Az ilyen szemlélet nagy hatással volt a pedagógiai reformokra (például a koedukáció bevezetésére), de a családi nevelésre is.

Főként a 20. század közepétől lehetett megfigyelni azt, hogy a *gyerekközpontú nevelés* egyre szélesebb körben terjed el, a tekintélyelvű szülői magatartás viszont kezd visszaszorulni.⁷ T. Parsons az 1960-as évek elején megállapította, hogy a szülők új nemzedéke megérteni próbálja az ifjúsági kultúrát és arra törekszik, hogy nagyobb önállóságot biztosítson gyerekeinek.⁸ Az egymás iránt toleránsabb szülő és gyerek tudomásul veszi a másik nemzedékhez tartozó családtag értékeinek és életstílusának eltéréseit a sajátjátétól. A nevelés tehát partneribb lett, de nem egyszerűbb. Szülő és gyerek egyaránt tehetetlennek érezheti magát sokszor, vagyis a nemzedékek közötti kapcsolatok problematikusabbak lettek, tele ambivalenciával.⁹

De másfajta fejleményekre, például *ifjúsági tömegmozgalmakra* is felfigyelhetünk a 20. század első felében. 1917-ben Oroszországban győz a bolsevik forradalom, az új rendszer pedig betiltja a régi ifjúsági szervezeteket, s létrehoz egy újat, a Komszomolt. Ez a szervezet nem választható, hanem kötelező lesz a fiatalok számára, s miközben a világ átalakítását hirdeti, szorososan követi a kommunista párt irányítását. Nyugat- és Közép-Európában is létrejönnek kommunista ifjúsági szervezetek, de teret nyernek másfajta eszmék és mozgalmak is. Például az anarchisták vagy a demokratikus szocializmus híveié. Népszerűek lesznek – főleg Németországban – a hagyományörző, nacionalista, sőt, a militarizmus képviselő diákegyletek, s mindinkább a szélsőjobb, a nemzetiszocializmus szervezetei.

Korábban sokan hitték azt, hogy a fiatalok eleve haladók. Ilyen feltételezésekkel szemben találta szükségesnek hangsúlyozni már az 1920-as években Mannheim Károly: „Semmi sem helytelenebb annál a vélekedésnél – amit a generációk teoretikusainak többsége kritikátlanul előfeltételez –, hogy a fiatalság progresszív, az öregek meg eo ipso konzervatívok. A mai tapasztalatok bőségesen jelzik, hogy az idősebb, liberális nemzedék politikailag progresszívabb is lehet bizonyos ifjúsági köröknél (»legény egyletek« stb.)”¹⁰

A későbbi európai fejlemények Mannheimet igazolták. Például Németországban 1931-ben a 18–30 év közöttiek aránya a népességben 31 százalék, a Nemzetiszocialista

6 A pszichoanalitikus szemléletnek persze később is rendkívül nagy hatása volt a kamaszkor kutatására.

Legendő itt E. Erikson munkásságára utalni (*Erikson 1968*).

7 Torrance 1998.

8 Parsons 1964.

9 Lüscher & Liegle 2003.

10 Mannheim 2000:224.

Párt tagságában viszont 61 százalék volt.¹¹ (Ugyanakkor a Német Szociáldemokrata Párt, az SPD tagságában 19 százalék volt e korosztály részesedése. Az esetleges „át-hallást” előidézni e sorok írójának szándékában állt.)

Mussolini, majd pedig Hitler győzelmével új politikai rendszerek, a fasizmus különféle változatai jöttek létre Olaszországban és Németországban, aztán pedig Spanyolországban, Portugáliában. Ezek a *diktatúrák ifjúság-kultuszt intézményesítettek*, totális szervezeteket és ellenőrzést próbáltak bevezetni, miközben az „új rend” és „új ember” eljövetelét hirdették. Tiltották az autonóm ifjúsági kultúrát és intézményeket, felügyelték a szubkultúrákat és rendezvényeket, viszont létrehozták saját ifjúsági szervezeteiket – mint pl. a Hitlerjugendet – amelyek „önkéntes engedelmességet” vártak el a fiataloktól.

A 2. Világháború és az antifasiszta koalíció győzelme véget vetett a fasiszta rendszereknek. Az 1950-es évektől Nyugaton a fogyasztói társadalmak és jóléti államok korszaka jött el. Mindenütt emelkedett a nemzeti jövedelem és az életszínvonal, növekedett a foglalkoztatás és a fogyasztás, gyarapodott a népesség jóléte. Történelmileg példátlan gyarapodás ment végbe a családokban s új korszak kezdődött az ifjúság körében is. Ekkortól bomlott ki az *autonóm „ifjúsági kultúra”* a maga sajátos jel- és jelentésvilágával, városi nyelvezetével, tömegsajtójával, reklámozott példaképeivel és sztárjaival, zenéjével és társastáncaival, újra meg újra változó divatjaival. Ennek keretében fognak majd tömeg-gyártani olyan ruhákat, cipőket, divattárgyakat és eszközöket (pl. hangszereket vagy nyári és téli sporteszközöket), amelyeket elsősorban e korcsoport számára terveztek.

Közép és Kelet-Európa szocialista rendszereiben nem az egyéni fogyasztást serkentették, hanem tervgazdasági keretekben próbálták szabályozni az ifjúság életviszonyait. Teljes foglalkoztatás volt, munkakényszerrel és anyagi biztonsággal, a párt-elit vezetésével és osztályharcos káderpolitikával. Pártállami ellenőrzés nélkül nem alakíthattak fiatalok közéleti szervezeteket.¹² Mégis serkentek új kezdeményezéseket, s már az 1960-as évektől megfigyelhető volt a nyugati ifjúsági kultúra hatása az itteni fiatalok gondolkodására, ízlésére, nyelvhasználatára, hajviseletére és öltözködésére.

Az 1960-as évek végén köszöntött be a *beat-nemzedék „ellenkultúrájának” és alternatív életstílusának kora* Európában, illetve a világ más részein. A fiúk rövidre fésült, lesimított és rendezett hajviseletét hosszú haj váltja fel, a zakós, öltönyös, kiskosztüms divat helyett pedig Kelet-Berlinben, Varsóban és Moszkvában is farmer-ruházatot szeretnek – vagy szeretnének – hordani a fiatalok. Népszerűek lesznek a hippik és a protest-songok, újabb és újabb csoportkultúrák alakulnak ki (rockerek, metálosok, punkok, szkinhedek, alternatívok, stb.), hódít a tekintélyellenes nonkonformizmus és pacifizmus („make love not war”), egyre-másra alakulnak kommunák.

1968 újabb korszakhatárt jelöl a fiatal nemzedék történetében. Berkleyben, Párizsban, Nyugat-Berlinben és másutt diáklázadások rázták meg a fogyasztói

¹¹ Dudek 1993:312.

¹² A szocialista pártállamban zajló politikai szocializációhoz lásd Szabó 2000.

társadalmakat, Prágában viszont a demokratikus átalakulásért tüntettek a fiatalok.¹³ Az új *baloldali ifjúság* bírálta a kapitalista és az államszocialista rendszereket egyaránt. Úgy látták, hogy mindkettőben olyan erők uralkodnak, amelyek elidegenítik az embereket a legfontosabb értékektől. A manipulált fogyasztás vágya elnyomja a kreativitás és spontaneitás szükségleteit, a bürokratikus uralom kiüresíti a közéletet. Ezekben a rendszerekben, a pénz és a politikai hatalom irányítása alatt elsorvadnak a közösségek, eltorzulnak, „egy dimenzióssá” válnak az emberek. „Át kell vágni az intézményeken!” („Marsch durch die Institutionen”) hirdette meg a célt Rudi Dutschke, az új baloldal egyik vezető személyisége. Ez nem sikerült. A lázadó fiatalok sehol nem győztek, de hatásuk mindenütt maradandó lett a gondolkodásra, ízlésre, szükségletekre.

Eközben alakult ki az *ifjúságszociológia*. Előzményei visszanyúlnak még az 1920-as évek Franciaországára¹⁴ és a weimari Németországra, ahol Mannheim Károly értelmezte a nemzedéki problémát és az ifjúság társadalmi szerepét.¹⁵ Az 1950-es évek elején bontakozott ki polémia az amerikai szociológiában arról, van-e önálló ifjúsági kultúra,¹⁶ az évtized végén pedig fontos vitairatot publikált Németországban H. Schelsky a háború utáni apolitikus, pragmatikus és főként szkeptikus nemzedékről.¹⁷ Az 1960-as évek elején főleg az új nemzedék értékrendszere, életmódja, szerkezeti helye és szociálintegratív jelentősége foglalkoztatta az amerikai szociológiát, míg F. Tenbruck egy fontos tanulmányban foglalta össze az ipari társadalmak fiatalságának legfontosabb attribútumait.¹⁸ Eszerint az új nemzedékre jellemző a *fiatalkori életszakasz megnyúlása, a helyzetéből fakadó bizonytalanság, a saját kultúra igénye (miközben a fiatalok kultúrája egyre inkább rányomja bélyegét az egész kultúrára) és a nemzetköziesedés* (ma így mondanánk: „globalizáció”).

Előremutató elemzés volt ez. F. Tenbruck olyan tendenciákra figyelt fel, amelyek majd csak az ezredfordulón fognak kikristályosodni.¹⁹ Aztán a 20. század utolsó harmadában olyan változások mentek végbe a világon, amelyek döntően határozzák meg a mai ifjúság arculatát.

Az 1970-es évek olajválságát követően átalakult a világgazdaság. A legfejlettebb országokban a szolgáltatások gazdaságán alapuló, „*poszt-indusztriális*” *társadalmi rendszerek* jöttek létre, a nagyipari termelés tekintélyes hányada pedig átkerült a vi-

13 Feuer 1969.

14 F. Mentré „Lés générations sociales”, Paris, 1920. Ennek kapcsán írja Mannheim: „A franciákat az utóbbi időben egyébként már csak azért is érdekli a nemzedékváltás, mert közvetlen tanúi voltak annak, hogyan kerekedett hirtelen a liberális-kozmpolita hullám fölébe a feltörekvő nacionalista ifjúság” (*Mannheim 2000:205*).

15 Mannheim 2000. Ez a tanulmány máig is legfontosabb klasszikusa a témakörnek. Mannheim mélyrehatóan elemzett benne olyan szerteágazó problémákat, mint a korosztályi határok, az egyes nemzedékek egysége és a különböző nemzedékek összetartozása („az egyidejű nem-egyidejűsége”), a nemzedékváltás menete és a kulturális átörökítés, a nemzedéki konfliktusok, stb.

16 A vitát ismerteti és tagadja az önálló ifjúsági kultúra létét Elkin & Westley 1955.

17 Schelsky 1957.

18 Tenbruck 1965:87–89.

19 S tette mindezt még a „második demográfiai átmenet” előtt, hiszen abból indult ki, hogy felgyorsult a fiatalok felnőtté válása, mert hamarabb házasodnak és hamarabb érik el a gazdasági önállóságot.

lág más régióiba. A 20. század végén összeomlott a szocialista rendszer Európában és felbomlott a Szovjetunió. Ez a változás is hozzájárult ahhoz, hogy a kapitalizmus antiszociálisabbá, széles társadalmi rétegek helyzete pedig bizonytalanabbá vált. Stagnálni, sőt, csökkenni kezdtek a reálbérek, meggyengültek a szakszervezetek, a tőke adóterheit áthárították a munkára, növekedtek a jövedelmi-vagyoni egyenlőtlenségek, meginogtak a jóléti intézmények és masszív mélyszegénység („underclass”) alakult ki.²⁰

Az új-kapitalizmus egyik fontos tendenciája lett az áruviszonyok fokozott behatolása olyan területekre (közoktatás, szakoktatás, felsőoktatás, gyógyítás, tömegsport, stb.), amelyeket korábban az újraelosztáson keresztül a jóléti politika szempontjai révén szabályoztak. A mai fiatalok életviszonyait nyomatékosan érintik ezek a változások.

Ezzel párhuzamosan a 20. század utolsó harmadában nagyon fontos népesedési változások is bekövetkeztek a fejlett országokban. A népességtudomány „*második demográfiai átmenet*”-ként tárgyalja ezeket:²¹

– Változtak a párkapcsolatok: csökkent a házasodások, növekedett a házasságon kívül együtt élők száma.

– Később házasodnak a fiatalok.

– Növekszik a válások száma.

– Mind több szülő egymástól külön élve neveli gyermekét.

– Gyarapodik az egyedül élők („szinglik”) száma.

– Évekkel később szülik meg első gyermeküket a nők.

– Növekszik a házasságon kívüli születések száma.

– Terjed az abortusz, és mind több olyan pár található, amelynek tagjai nem válnak gyereket.

– Csökken a termékenység. A születések száma már nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját sem.

– Ritkábbak a veszélyes járványok, visszaszorult a csecsemők és gyerekek halandósága.

– Sokat javultak a higiéniai feltételek, növekedett a születéskor várható élettartam és a népesség átlagos életkora.

– Öregszik a népesség; a természetes szaporulat helyett mind több országra jellemző a népesség-fogyás; egyre több viszont az olyan család (főleg Észak-Európában), mely már négy nemzedék tagjaiból áll.

Ezzel elérkeztünk a jelenkorhoz s annak ifjúságához.²²

²⁰ Szalai 2006.

²¹ Van de Kaa 1987.

²² Persze még sok más *hosszabb és rövidebb időtávú változást* is figyelembe kellene venni ahhoz, hogy világosabb történeti képünk legyen. Például azt, hogy a 20. század végére mennyire vált mintaadóvá az idősebbek számára a fiatalok kultúrája az érintkezésben és nyelvhasználatban, fogyasztásban és szabadidő-töltésben. Át kellene tekinteni azt is, ahogyan átalakultak a fiatalok életének térbeli és időbeli keretei. Például ahogyan megváltozott a pubertás és az érés tempója, a gyermekkori fejlődés. De vizsgálni kellene a táplálkozás és a lakáshelyzet változását, a különböző függőségek (alkoholizmus, kábítószer-függés) vagy a sokféle játékszenvedély alakulását; a fiatalkori devianciákként számontartott viselkedések vagy a korosztályi bűnözés

Kamaszkor után: a jelenkori ifjúság.

A kitolódó életkor átalakította az emberek életútját is.²³ Megváltoztak az egyes életszakaszok, a különböző nemzedékek útjai, s ennek keretében alakult át a fiatalkor is. Az átalakulás legfontosabb eredményének azt tartom, hogy *meglazultak a tanulás, a munka, a párkapcsolatok és a családi élet közötti összefüggések szálai*. Nem úgy időzíti a legtöbb fiatal a tanulmányok befejezését és a munkavállalás, illetve állandó jövedelemszerzés megkezdését, a tartós párkapcsolat kialakítását, házasságkötést és családalapítást, mint ahogyan a szülei, s főleg nagyszülei tették még az ipari társadalmak korában.²⁴ A fiatalkor hamarabb kezdődik és tovább tart, a tanulás és munka időszaka egybecsúszik, a pályaválasztási és a párválasztási döntések nem véglegesek, partnerek, lakóhelyek és életmódok válthatóknak, s ezáltal a felnőtté válás menete egyre bizonytalanabbá válik.

Elsőként K. Keniston nevezte „*poszt-adoleszcens*”-eknek – tehát „kamaszkor utániak”-nak az ilyen fiatalokat,²⁵ az ifjúságszociológia pedig főként a 80-as évek óta foglalkozik az új jelenségekkel.

*Mindez persze csak a fejlett, poszt-indusztriális társadalmakra érvényes.*²⁶ De a fejlett országokban is csak a korosztály kisebbsége illik bele teljesen a poszt-adoleszcens ideáltípusába. Azok, akik egyetemre, főiskolára járnak vagy jártak, szakképzettek (esetleg többszörösen), még nincs családjuk, stb. Összes jövedelmük sokféle vegyes forrásból (pl. ösztöndíjak, alkalmi megbízások, részmunkák) tevődik össze, de jövedelmük tetemes hányadát szülei biztosítják – miközben sokan már nem élnek közös háztartásban szüleikkel. A korosztály tekintélyes hányada nem ilyen.²⁷ Más helyzetben vannak a mélyszegénységben élő fiatalok, a szakma nélküli és a beván-

történetét, az ifjúsági szubkultúrákat, stb. A fiatal nemzedék részletesebb társadalomtörténetében feltétlenül írni kellene arról, hogy paraszt-fiatalok tették ki az ifjúság nagy tömegeit a 20. század elején a kelet-európai agrár-társadalmakban és Magyarországon is, száz év múlva viszont szinte eltűnt a parasztság. Vagy arról, hogy a 19. század végén és 20. század elején európai fiatalok milliói indultak az USA-ba munkát találni, szerencsét próbálni. A 20. század végén viszont inkább Európa a cél, Nyugat- és Kelet-Európa egyaránt, de más-más országokból, régiókból, földrészekből érkező fiatalok célpontja. Mindennek feldolgozására itt nincs lehetőség. Az eddigiekkel is csak jelezni tudtam az ifjúság újabb kori történetének néhány korszakát és vonulátát. A témakör előmunkálatai már régebben megkezdődtek és többen próbálkoztak részletes feldolgozással is (*Mitterauer 1986*), de sok elméleti feladatot és empirikus kutatást kell elvégezni, hogy tisztábban láthassunk.

23 Szociológusok és demográfusok közül többen írnak arról, hogy a 20. század végén *standardizált életút-modell* helyébe *de-standardizált változatok* kerültek (*Brückner & Mayer 2004*). E folyamatok eredményeként új (a szakirodalomban „*differenciálódott*”-nak, „*nem-sztenderd*”-nek nevezett) életút-minták terjedtek el. U. Beck szerint egy-egy építőközből, az „*életútbeli kombinációs lehetőségek*”-ből jön létre a „*barkácsol*” életút (*Beck 2003:245*).

24 Wyn & Dwyer 2006; a magyarországi időzítésekhez lásd Kabai 2005.

25 Keniston 1970.

26 Ázsia, Afrika és Latin-Amerika legtöbb országának népességében továbbra is a fejletlen országokra jellemző helyzetet és tendenciákat találjuk: korai halálozást, magasabb csecsemő- és gyermekhalandóságot, rossz táplálkozást, alacsony (bár a korábbi évtizedeknél magasabb) iskolázottságot, stb. A fiatalság helyzete is más. A világ nagyobb régiói közötti különbséget jól érzékeltetik például a házassadási tendenciák eltérései: első házasságkötésük idején a nők átlagos életkora az OECD országokban 25 év fölött volt 2000-ben, viszont Fekete-Afrikában 20 év alatt, Indonéziában, Indiában, Közép- és Dél-Amerika legtöbb országában pedig 20–21 év között (*PRB 2000*).

27 Laki 2006.

dorló szülők gyerekei, egyes etnikai és vallási kisebbségek tagjai. Mindazok tehát, akik bár húsz év körüliek, legfeljebb csak alkalmi munkához jutnak vagy egyáltalán nem dolgoznak és nem is tanulnak, kirekesztett helyzetben élnek. A társadalmi törésvonalak és egyenlőtlenségek a fiatalok nemzedékén belül is megfigyelhetők.²⁸

Mindenesetre a „poszt-adoleszcencia” elterjedt a fiatalok között. A következőkben megpróbálom röviden összefoglalni az új ifjúság életének egyes területeit s az ott bekövetezett változásokat!

Nemzedéki kapcsolatok a családban és a kortársak között

Korábban érintettem már a családi nevelés változását. *A fiatalok közül sokan élnek hosszabb ideig együtt, közös lakásban szüleikkel.* Ez főként Európa déli országai-ban van így. Például a mediterrán országokban a 25–29 éves fiúk két harmada élt még együtt szüleivel egy közelmúltbeli felmérés szerint.²⁹ De Magyarországon is kitolódott az elköltözés tervezett ideje.³⁰ Ilyen terveiket nem annyira tanulmányaik befejezésével vagy munkába állásukkal, hanem sokkal inkább házassági vagy azon kívüli együttélésükkel kapcsolják egybe a fiatalok.³¹ Persze előfordulnak egyéb változatok is. Például olyan fiataloké, akik egy sikertelen együttélés vagy házasság után költöznek vissza a szülői házba.

Az évek múlásával a szülők egyre inkább elfogadják velük együtt élő gyerekeik autonómiáját.³² Sok helyen igyekeznek „számottevő kölcsönös szabadságot kialakítani” egymástól.

De kapcsolataik nem szűnnek meg azt követően sem, hogy a fiatalok elköltöztek s aztán saját háztartást, otthont, esetleg családot alapítottak. Szociológiai kutatások megcáfolták T. Parsons-nak az „izolált” nukleáris családok elterjedéséről szóló tézisé³³ és azt igazolták, hogy a családtagok és rokonok között a mai társadalmakban is erős személyközi kötések találhatók. Tóth Olga folytatott erről vizsgálatokat Magyarországon. Eredményei azt mutatják, hogy a 22–27 éves fiatalok 75 százaléka élt együtt és 87 százalék *rendszeresen találkozott* egyik vagy mindkét szülővel. Legszorosabb kapcsolata szüleivel a diplomás, illetve egyetemista fiataloknak volt.³⁴

Szüleik és rokonaik segítik a mai fiatalok nagy hányadát például lakásszerzésben, tartós fogyasztási cikkek beszerzésében, tandíjuk és utazási költségeik befizetésében, a munkanélküliség áthidalásában. Ezt állapította meg Gábor Kálmán is a budapesti Sziget Fesztivál résztvevői között.³⁵ Hasonlóan vélekedtek egy, az egész

28 A társadalmi szerkezet magyarországi törésvonalaihoz lásd Szalai 2006.

29 Kertzer & Barbagli 2003a: XLIII.

30 Bognár 2007; Murinkó 2009.

31 Gábor 2004.

32 De Singly & Cicchelli 2003.

33 A téziszhez: Parsons & Bales 1955; a vitához és cáfolatokhoz lásd Skolnick 1992:105–108.

34 Tóth 2002.

35 Gábor & Szemerszki 2005.

kontinensre vonatkozó elemzés szerzői, akik szerint „szerte Európában egyre nyilvánvalóbb, hogy az elégtelen szintű állami támogatások korában a fiatalok mindinkább szüleik támogatására szorulnak”.³⁶

Fontos elméletet fogalmazott meg a nemzedéki problémáról S. Eisenstadt az 1950-es évek közepén.³⁷ Szerinte a család életkorilag inhomogén és funkcionálisan univerzális csoport, amely az agrártársadalmak szerkezeti egységét, termelési közösségét képezte. A modernizáció során azonban funkcióváltás következik be. A család visszavonult a magánélet területére, s részben vagy egészben más, hivatásos szervezetek vették át a családok termelési, oktatási, ápolási és egyéb funkcióit. Az így bekövetkezett változások az *életkorilag heterogén közösségek* háttérbe és az *életkorilag homogén csoportok* előtérbe kerülésével jártak. Ennek során a kortárs-csoportok váltak fontos kapocssá a család és a társadalom között.

A *kortársi kapcsolatok* létrejöttében és fennmaradásában továbbra is meghatározó a territorialitás elve. A fiatalok ma is elsősorban azokkal ismerkednek, barátkoznak, azok közül választanak partnert és párt maguknak, akik a közelükben élnek. De a jelenkori diák-élet meghatározó összetevője lett a rövidebb-hosszabb ideig tartó *külföldi tartózkodás* és tanulás. Az Európai Unió egyik fontos törekvése az, hogy elősegítse a fokozott felsőoktatási mobilitást, a diákcsereket, ösztöndíjak alapítását, nemzetközi programok folytatását. A határokon átnyúló személyes érintkezést segítik elő az új telekommunikációs eszközök is, főként pedig az e-mailek és internet. A fiatalok azt tapasztalják, hogy *szubkultúráik is igen hasonlóak* a fejlett országokban.

Fiúk és lányok

A fiatalok életét nagyban meghatározza a *társadalmi nemek* („gender”) *kapcsolata, a nemi identitás és szocializáció*. A 20. század egyik legfontosabb társadalom- és kultúrtörténeti folyamata során sok minden kiegyenlítődtött a nemek közötti egyenlőtlenségekből. A lányok hosszú ideig oktatási hátrányban voltak: közülük kevesen tanultak középiskolákban s még kevesebben egyetemeken. A század végére viszont ez megváltozott, s napjainkban már több lány, mint fiú vesz részt a felsőoktatásban. Továbbra is vannak jellegzetesen női pályák és fennállnak egyenlőtlenségek például a vezető beosztások betöltésében. De sok olyan munkakör nőiesedett el, ahol száz évvel ezelőtt csak férfiakat lehetett találni. Ma már egyre több fiatal nőt találni a fejlett országok közigazgatásában, igazságszolgáltatásában, de rendőrségein, határőrségében és a hadseregekben is. A női sportágak száma (még a küzdősportokban is) megközelíti vagy eléri a férfiakét. Egységesebb lett a két nem öltözködése, hajviselete.

Közben, e folyamattal párhuzamosan alakultak át a férfiak tevékenységei és szerepei. Közülük egyre többen vesznek részt olyan feladatok ellátásában (csecsemő-

36 Furlong, Stalder & Azzopardi 2003:44.

37 Eisenstadt 1956.

gondozás, gyereknevelés, háztartási munkák), amelyek korábban a nők kizárólagos területéhez tartoztak. S talán az „apás szülés” mutatja legjobban azt, hogyan változtak meg a hagyományos nemi szerepek.

Mindez *szorosán összefügg a fiatalok szexuális életének és normáinak átalakulásával*. Erre legnagyobb hatással valószínűleg az orális fogamzásgátlók elterjedése volt az 1960-as évektől. Ez a folyamat radikálisan oldotta a fiatalok félelmét a terhesség és veszélyétől. A szexuális érintkezés felszabadultabb lett s mind többen kezdték elfogadni azt, hogy együttlétük célja a kölcsönös örömszerzés. A fogamzásgátlás új eszközei kitérítették a férfiak és nők új nemzedékeinek szabadságát, megszabadították őket a terhesség sorsszerű vállalásától és növelték személyes felelősségüket döntéseikért.

Fiúk és lányok tartós párkapcsolatai hamarabb kezdődnek, mint évtizedekkel ezelőtt és ritkábban végződnek házassággal szerte Európában. Gyakoribb a partnersere és sokféle kapcsolati formára figyelhetünk fel a fiatalok között Magyarországon is.³⁸ Évről-évre csökken a *házasságkötések száma*, emelkedik viszont az *élettársi kapcsolatban élőké*. A *szinglik* száma is növekszik. Ezt a jómódú poszt-adoleszcensek egyik életformájának tartja Utasi Ágnes.³⁹ Az ilyen életformát választók számára kiemelkedően fontos a függetlenség, a szakmai teljesítmény, siker és karrier, a szabadidő eltöltésében pedig a változatosság és a magas szintű fogyasztás. Nagyra becsülik a barátságot – s ez fontosabb lehet körükben, mint a tartós párkapcsolatban élő, esetleg már családot alapító kortársaik számára.

A párkapcsolatok és életformák új világa együtt alakult ki a termékenység csökkenésével egész Európában. De a jelenkori népesedési és társadalmi tendenciákban fontos szerep jutott az iskolaévek és tanulás változásainak is.

Iskolák, művelődés, új médiumok

A poszt-indusztriális gazdaság egyik paradoxona a tudással kapcsolatos. A gyors technológiai és szervezeti fejlesztések leértékelik a hagyományos szaktudást („deskilling”), de mindezzel párhuzamosan a különféle képzésekre fordított idő egyre tovább tart. A szaktudásnak és a munkavégző készségeknek rendszeresen meg kell újulniuk. Ezt kívánják a gyors és gyakori változások a technikai eszközökben és a kommunikációs eljárásokban, az intézményekben és szervezetekben. „*Élethosszig tartó tanulás*” – ez lett a jelenkor legfontosabb közoktatási programja. Mindeközben folytatódik az iskolarendszer expanziója, s közben romlik az oktatás és az iskolai tudás színvonala. A legtöbb OECD-országban a 25–64 közötti korosztálynak közel a fele vesz részt valamilyen képzési programban.⁴⁰

Korábban már utaltam az *iskolarendszer expanziójának* két évszázados menetére. Ennek jelenlegi szakaszában a felsőfokú képzés vált tömegessé. Egy-két nemzedékkel ezelőtt a 18–23 évesek töredéke járt egyetemre (túlnyomórészt fiúk), aztán a 20. száz-

38 Utasi 2002.

39 Utasi 2004.

40 OECD 2009.

zad végén gyors ütemben növekedett a hallgatói létszám egész Európában, főleg pedig az egykori szocialista országokban.⁴¹ 2000-ben már a 40 százalékot is meghaladta azok aránya az OECD-országokban, akik a középiskola után továbbtanultak.

A terjeszkedés és tömegesedés hatására romlik az oktatás színvonala az iskola-rendszer minden szintjén. Magyarországon különösen érezhető a romló színvonal. Az általános iskolák, sőt, egyes középiskolák is funkcionális analfabétaként válnak meg sok gyerektől, de a felsőoktatásban szerzett diplomák is gyakran lepleznek ürességet, gyenge képzettséget. Az oklevelek nem ígérnek azt, hogy a fiatalok megfelelő munkához vagy álláshoz jutnak, s ennek megfelelően sokan tolják ki évekre a diplomák megszerzését. Ezáltal mind többen töltenek hosszabb időt annál, mint amennyi feltétlenül szükséges a képzési követelmények teljesítéséhez. „Parkoló pálya” lett így a felsőoktatás a fejlett országokban, ahol a fiatal nemzedék nagy hányada próbálja elhárítani a munkanélküliséget.

Más értelmet kap a színvonal romlása, ha figyelembe vesszük a *művelődés átalakulását*, például az elektronikus médiák jelentőségét. E folyamat hosszabb távú hatásai és eredményei ma még homályban vannak. Az újabb korosztályok sokkal kevesebb könyvet használnak, viszont sokkal több időt töltenek különféle képernyők előtt. A „Gutenberg utáni” világban tehát megváltozott az olvasás (és az írás) módja, menete, de nem világos, hogy ez miként függ össze a gondolkodás és a beszéd változásával, egyéb kognitív folyamatokkal, a tudásfajták állományaival, illetve a megismerés egész folyamatának módosulásaival.

Az biztos, hogy az ifjúság főszereplője lett a nemzedéki átalakulásnak, a művelődés, tájékozódás és kommunikáció megújulásának. Az ezredvég huszonevései nőttek fel abban a környezetben, ahol új meg új informatikai eszközöket kezdtek használni az emberek. A szöveg, a kép- és a hang rögzítésének, továbbításának és felhasználásának új eszközeiből, a számítógépekből, mobil-telefonokból, videomagnókból, cd-lejátszókból, „sétáló magnók”-ból, mp3-lejátszókból főleg a fiatalok között lettek tömeges használati eszközök.

Munka és munkanélküliség

Az ezredforduló Európájában a 18 év feletti fiatalok nagy hányada, sok országban a túlnyomó többsége tanuló, de többségük nem számíthat végzettségének megfelelő állásra. Sokan kezdik pályájukat *szakképzettségüknél alacsonyabb szintű munkakörben*. Közben viszont különféle alkalmi munkákat, időszakos megbízásokat végeznek a fehér, sötét és fekete gazdaság munkaerőpiacain.

Változások történetek azok életében is, akiket teljes munkaidőben foglalkoztatnak. Az alacsonyabb beosztásban dolgozók – s főleg a magánvállalatok alkalmazottai – közül sokan kényszerülnek ingyen túlórázni, mert féltik állásukat. De jóval meghaladja a törvényesen előírtat a fiatal menedzserek (a „yuppie”-k) munkaideje is.

A fiatalok bizonytalanságának érzését nagy erővel fokozza a *munkanélküliség*. Már a 80-as években felfigyeltek arra Európában, hogy a pályakezdők nemcsak néhány

41 Ladányi 2003.

hónapot, hanem hosszú éveket várhatnak arra, hogy teljes munkaidőben végezhető tartós munkához, stabil munkahelyhez jussanak (Kohli 1994:229). Magyarországon a rendszerváltás következtében csökkent a foglalkoztatottság, s ezen belül a foglalkoztatott fiatalok aránya is. A mélypont 1996 volt, azután javultak a foglalkoztatás mutatói, de a 2008-ban kezdődő újabb válság nyomán megint nőtt a munkanélküliek száma. Arányuk a 25–29 évesek között 2004-ben még 6,5 százalék, 2009-ben már közel a duplája, 12,2 százalék volt.

A pályakezdő munkanélküliek legnagyobb hányadát az alacsony iskolai végzettségű, szakképzetlen fiatalok adják. A magasabban képzetteknek egész Európában jobb esélyeik vannak a munkaerőpiacokon (Müller-Gangl 2003a).

Persze nemcsak a fiatalok kerülnek ilyen helyzetbe. De az már az új nemzedék szocializációját határozza meg, hogy számíthat rá: élete folyamán – talán többször is – pályát kell módosítania. A poszt-indusztriális társadalmak jellegzetes tendenciája a *sztenderd munkaviszonyok felbomlasztása és az atipikus foglalkoztatás elterjesztése a munkamegosztás minél több ágazatában*. Ezek a tendenciák aláásták a szakmák és hivatások erejét az egyének társadalmi státuszának meghatározásában. Így aztán az, amit *szakmai identitásnak* tekintettek az ipari társadalmakban csak korlátozott mértékben fejlődhet ki a mai fiatalok körében. A korszellem is a rugalmasságot hirdeti és azokat díjazza, akik a „lazább megoldások” híveiként állnak készen az új feladatokra.

Mentalitás, értékrend, horizont

Az ifjúság életszakasza tovább tart, mint régen, a felnőtté válás elhúzódik s ez fokozott bizonytalansággal jár. Jól példázza ezt, hogy már a 90-es évek Európájában is minden második-harmadik diák változtatott tanulmányai közben szakot, tagozatot vagy maradt ki éppen arról az egyetemről, ahova beiratkozott.⁴²

A fiatalok azért nem terveznek hosszabb távra, mert az életpályák alakulását diffúznak látják maguk körül. Úgy érzik, hogy közvetlen céljaik (tanulás, munkavállalás a szülőhelytől távolabb, utazás, stb.) eléréséhez nagyobb mozgási szabadságra, kötetlenebb életfeltételekre és kapcsolatokra van szükségük. Ezért húzódoznak a tartós elkötelezettségektől – mint amilyen a gyerekvállalás –, ezért terveznek rövidebb távra s kapcsolataikat is ilyen megfontolások szerint alakítják. A bizonytalanság nehezíti az olyan döntések meghozatalát (például a pályaválasztásban és a párválasztásban, s még inkább a családalapításban), amelyek tartós elkötelezettséggel járnak. A „yo-yo-nemzedék” tagjainak nevezi azokat a fiatalokat J. M. Pais, akik nem akarják feladni a *visszafordíthatóság* („revesibility”) lehetőségét.⁴³

A mentalitás problémáival függ össze az *értékrend és életstílus* átalakulása. Elsőként R. Inglehart figyelt fel arra még az 1970-es években, hogy *poszt-materiális értékek*⁴⁴ a fiatalok körében. Később mindenfelé találták jeleit kutatók az önkifejezésre és

42 Ladányi 2003.

43 Pais 1995:203

44 Inglehart 1977.

önmegvalósításra irányuló törekvéseknek, amelyek a „végső értékek” keresésével, ökológiai és spirituális érzékenységgel, az életminőség és jól-lét (wellbeing) hangsúlyozásával függenek össze.⁴⁵

De vannak más, ellentmondó tendenciák is. A „materiális” szükségletekre vonatkozó *fogyasztási* statisztikák azt tanúsítják, hogy egyre fontosabb *piaci célcsoport* az ifjúság. Sok vizsgálat pedig azt mutatta ki, hogy az *individualista szemlélet* vált az értékrend szervező elvévé. Ezt tanúsítják például Magyarországon H. Sas Judit kutatási eredményei. Ő nyolcszáz fiatal értékrendjét vizsgálta előbb az 1970-es évek végén, majd pedig az 1990-es évek végén. Azt találta, hogy amíg a korábbi nemzedék terveinek középpontjában a családi élet állt, addig a jelenkori fiatalok elsősorban pályaterveken, főként értékes diplomák megszerzésén gondolkodnak jövőjüket tervezve.⁴⁶ Az individualizáció tendenciáit hangsúlyozta Gábor Kálmán is,⁴⁷ aki a Pepsi Sziget fiatalságának mentalitását és értékrendjét vizsgálta.

Ez az individualizmus azonban *kétarcú*. Szabadságra serkent a kényszer-integrációval szemben, de megfoszt a közösségtől. Egyéni ítéletre, ízlésre, önálló döntésekre késztet, s közben sóvárgást generál az együttes élmények, a közös értékrend és erős kötések iránt.

A poszt-modern kultúra *relativizmussal és intézményes toleranciával* jár együtt. Mintha egyfolytában tágulna az ifjúság világának az a területe, amelynek bejáratára az van írva, hogy „*megengedhető*” és az is, hogy „*válassz!*”. Vajon tényleg toleránsabb ez a nemzedék a felnőttekénél? Egyes felmérések szerint igen.⁴⁸ De a relativizmus átalakította a fiatalok világlátásának horizontját is. Az átalakulás legfontosabb eredménye pedig a haladás elvének elutasítása lett.

A modernizáció eredményeiben bizakodó nemzedékek a jövő felé fordultak a felvilágosodás korától kezdve. A jövőre összpontosító világszemléletük egy történelmi irányt rajzolt ki, amelyről évszázadokon át azt gondolták, hogy közös útja az egész emberiségnek. Ez az irány a vadságból a barbárság, azután pedig a civilizáció és a modern társadalmak felé mutatott, a haladás útját jelezte és eligazított a történelem menetében. A 20. század utolsó harmadában több tényező idézte azt, hogy *elhomályosult ez az irány s vele a jövő is*. E tényezők közé tartozik a szocializmus bukása és a baloldali ideológiák hitelvesztése, a felismert globális ökológiai veszélyek, a nukleáris fegyverkezéssel, etnikai és nemzeti háborúkkal, illetve a vallási fundamentalizmussal kapcsolatos félelmek. Mindezek nyomán hitelét veszttette a történelemnek a haladáson alapuló modernista szemlélete.⁴⁹

A horizont változásával kerültek előtérbe az „identitás” problémái. Míg korábban a jövő volt elsődleges, s az jelölte ki a feladatokat a fiatalok számára is, addig az

45 Zinnecker 1992; Wallace & Kovatcheva 1998.

46 H. Sas 2002.

47 Gábor 2004. Az individualizálódás mellett az ifjúság „középosztályosodását” is kiemelte Gábor Kálmán.

Ezt a tézist többten bírálták lásd pl. Csákó 2004.

48 Basanez, Inglehart & Moreno 1997.

49 Sárkány & Somlai 2004.

identitás-politikai kérdések a múltra, a hagyományokra, s azokra a kérdésekre irányítják a figyelmet, hogy „ki vagyok én és hova tartozom”. A nemzeti és kisebbségi törekvések, egyházpolitikai küzdelmek, illetve a politika világában a 90-es évektől erősödő „törzsi szellem” mind ebbe az irányba hatott.

Felmérések sokasága mutatta ki, hogy *a fiatalok politikai érdeklődése erőteljesen csökkent az 1980-as évek után*. De ezt tanúsítja például a zenei ízlés átalakulása is. Amíg az 1960-as 1970-es évek rock-zenéjének sok dala, műfaja, együttese, énekese kapcsolódott a diákmozgalmakhoz, emberi jogi küzdelmekhez, háborúellenes vagy a nukleáris fegyverkezés elleni szervezkedésekhez, addig az újabb elektronikus zenének nincs köze a politika világához. Magyarországon is egy apolitikus nemzedék szocializációját figyelték meg a kutatók.⁵⁰

De azért voltak és vannak más fejlemények is. Például a *kisebbségi fiatalok lázadásai*. 2005 októberében Franciaországban olyan fiúk kezdtek autókat égetni, akiknek nagyapái Észak-Afrikából érkeztek a második világháború után és ipari munkások lettek. Az apák már megtapasztalták a munkanélküliséget a hetvenes évek elején, az unokák pedig még nehezebben tudnak munkát találni.

A 90-es évektől figyelhető meg Európában a *szélsőjobboldal* erősödése és a rasszista, sovíniszta eszmék térnyerése is. Magyarországon elsősorban fiatalok hozták létre a „Jobbik”-ot és a „Magyar Gárdá”-t.

De más politikai áramlatok is elterjedtek az elmúlt évtizedekben. Ezek között kiemelhetők a zöld mozgalmak, amikben ugyancsak főként fiatalok szervezkednek.⁵¹ Kétségtelen, hogy az 1970-es évek olajválsága után „környezet-tudatosabb” lett az ifjúság. Ez is közrejátszott az életmód átalakulásában, például a városi kérekpározás elterjedésében.

Összegezés

Tanulmányomban előbb vázoltam az ifjúság történetét a „Sturm und Drang” kora után, majd pedig azt a változást, amit az 1980-as évek óta követhetünk nyomon. A poszt-indusztriális, új-kapitalista társadalmak ifjúságában erős törésvonal figyelhető meg a leszakadó, kirekesztődő és mélyszegénységben élő rétegek ifjúsága, illetve a „poszt-adoleszcens” fiatalok között. Az utóbbiak életrésztjét elemezve bemutattam a családot, a tanulás és a munka világának változásait, a párkapcsolatok átalakulását, a fiatalok új értékrendjét és mentalitását. Főként ezek a változások nyomják rá bélyegüket az „ifjúsági korszakváltásra” és a felnőtté válás elnyúló folyamatára.

SOMLAI PÉTER

⁵⁰ Szabó & Örkény 1998.

⁵¹ Ferchhoff 1999:244 és köv.

IRODALOM

- BASANEZ, M., R. INGLEHART & A. MORENO (1997) *Human Values and Beliefs: A Cross-Cultural Sourcebook. Findings from the 1990–1993 World Value Survey*. Anna Arbor: University of Michigan Press.
- BECK, ULRICH (2003) *A kockázat-társadalom*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.
- BOGNÁR VIRÁG (2007) Első elszakadás a szülői háztól: a felnőtté válás kezdetei. In: SOMLAI P. (2007a) (ed) *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Budapest, Napvilág, pp. 45–80.
- BRÜCKNER, HANNAH & KARL ULRICH MAYER (2005) The De-Standardization of the Life Course: What It Might Mean and if it Means Anything whether it Actually Took Place. In: R. MACMILLAN (ed) *The Structure of the Life Course: Standardized? Individualized? Differentiated?* (Vol. 9. pp. 27–54). Amsterdam et al.: JAI Elsevier.
- BÜHLER, CHARLOTTE (1922) *Das Seelenleben des Jugendlichen*. Jena, G. Fischer.
- COHEN, PHIL (2006) Az ifjúsági probléma újragondolása. In: GÁBOR K. & JANCÁS CS. (eds) *Ifjúságszociológia. Szemelvények*. Szeged, Belvedere, pp. 157–215.
- CSÁKÓ MIHÁLY (2004) Ifjúság egy áttagolódo társadalomban. In: GÁBOR K. & JANCÁS CS. (eds) *Ifjúsági korszakváltás. Ifjúság az új évezredben*. Szeged, Belvedere, pp. 11–14.
- DUDEK, PETER (1993) Geschichte der Jugend. Seite 305–331 In: KRÜGER (Hrsg) *Handbuch der Jugendforschung*. Opladen, Leske und Budrich.
- EISENSTADT, SHMUEL N. (1956) *From generation to generation*. Free Press of Glencoe, Illinois.
- ELKIN, FREDERICK & WILLIAM A. WESTLEY (1955) The Myth of Adolescent Culture. *American Sociological Review*, Vol. 20. pp. 680–684.
- ERIKSON, ERIK. H. (1968) *Identity – Youth and Crisis*. New York – London: W. W. Norton
- FERCHOFF, WILFRIED (1999) *Jugend an der Wende vom 20. Zum 21. Jahrhundert*. Opladen, Leske und Budrich.
- FEUER, LEWIS S. (1969) *The Conflict of Generations*. New York – London, Basic books.
- FURLONG, ANDY, BARBARA STALDER & ANTHONY AZZOPARDI (2003) *Sebezhető ifjúság*. Szeged, Belvedere.
- GÁBOR KÁLMÁN (2004) Globalizáció és ifjúsági korszakváltás. In: GÁBOR K. & JANCÁS CS. (eds) *Ifjúsági korszakváltás. Ifjúság az új évezredben*. Szeged, Belvedere, pp. 28–72.
- GÁBOR KÁLMÁN & SZEMERSZKI MARIANN (2005) *Sziget Fesztivál 2005*. <http://www.nepinfo.hu/doc.php?doc=MjcyNA%3D%3D&f=/sziget-fesztival-kozonssege-2005.doc>
- H. SAS JUDIT (2002) „Egy napom tíz év múlva”. *Educatio*, No. 3. pp. 365–383.
- INGLEHART, RONALD (1977) *The Silent Revolution*. Princeton University Press.
- KABAI IMRE (2005) *Társadalmi rétegződés és életesemények*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- KENISTON, KENNETH (1970) Youth: As a stage of life. *American Scholar*, Vol. 39. pp. 631–654.
- KERTZER, DAVID I. & MARZIO BARBAGLI (2003) Introduction. In: D. I. KERTZER & M. BARBAGLI (eds) *Family Life in the Twentieth Century*. New Haven – London, Yale University Press, XI–XLIV.
- LADÁNYI ANDOR (2003) Az európai felsőoktatás az 1990-es években. *Statisztikai Szemle*, No. 1. pp. 28–37.
- LAKILÁSZLÓ (2006) Az ifjúság a magyar társadalomban. In: KOVÁCH I. (ed) *Társadalmi metszetek*. Budapest, Napvilág, pp. 177–205.
- LÜSCHER, KURT & LUDWIG LIEGLE (2003) *Generationen-beziehungen in Familie und Gesellschaft*. Konstanz, UVK Verlagsgesellschaft.
- MANNHEIM, KARL (2000) A nemzedékek problémája. In: MANNHEIM K. *Tudásszociológiai tanulmányok*. Budapest, Osiris, pp. 201–254.
- MEYER, JOHN W., F. O. RAMIREZ & Y. N. SOYSAL (1992) World Expansion of Mass Education, 1870–1980. *Sociology of Education*. Vol. 65. (April) pp. 128–149.
- MITTERAUER, MICHAEL (1986) *Sozialgeschichte der Jugend*. Frankfurt am M. Suhrkamp.
- MURINKÓ LÍVIA (2009) Első elköltözés a szülői házból. In: SPÉDER ZS. (ed) *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. Budapest, NKI, pp. 107–134.
- OECD (2009) *Education at a Glance 2009*. http://www.oecd.org/document/24/0,3343,en_2649_39263238_43586328_1_1_1_1,00.html
- PAIS, JOSÉ M. (1995) Growing up on the EU-Periphery: Portugal. pp. 195–208. In: L. CHISHOLM, P. BÜCHNER, H-H. KRÜGER & M. DU BOIS-REYMOND (eds) *Growing Up in Europe*. Berlin – New York, Walter de Gruyter.
- PARSONS, TALCOTT (1964) Youth in the Context of American Society. In: PARSONS, T. SO-

- cial Structure and Personality*. New York, Free Press. pp. 155–182.
- PARSONS, TALCOTT & R. F. BALES (1955) *Family Socialization and Interaction Process*. Glencoe, Free Press.
- ROSENMAYR, LEOPOLD (2006) *Jugend. Handbuch der empirische Sozialforschung*. Band 6. Stuttgart, F. Enke.
- SÁRKÁNY MIHÁLY & SOMLAI PÉTER (2004) A haladástól a kontingenciáig. (Vázlat a szocio-kulturális evolúció változó elméleteiről). In: SOMLAI P. (ed) *Az evolúció elméletei és metaforái a társadalomtudományokban*. Budapest, Napvilág. pp. 11–52.
- SCHESKY, HELMUT (1957) *Die skeptische Generation*. Düsseldorf-Köln, Eugen Diedrichs Verlag.
- SINGLY, FRANCOIS DE & VINCENZO CICCHELLI (2003) Contemporary Families: Social Reproduction and Personal Fulfillment. pp. 311–349. In: D. I. KERTZER & M. BARBAGLI (eds) *Family Life in the Twentieth Century*. New Haven – London, Yale University Press.
- SKOLNICK, ARLENE S. (1992) *The Intimate Environment: exploring marriage and the family*. New York, HarperCollins, 5th ed.
- SOMLAI PÉTER (2007a) (ed) *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Budapest, Napvilág.
- SOMLAI PÉTER (2007b) A posztadoleszcensek kora. Bevezetés. In: SOMLAI (2007a) *i.m.* pp. 9–44.
- SZABÓ ILDIKÓ (2000) *Apártállam gyermekei*. Budapest, Új Mandátum.
- SZABÓ ILDIKÓ & ÖRKÉNY ANTAL (1998) *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Minoritás Alapítvány.
- SZALAI ERZSÉBET (2006) *Az újkapitalizmus és ami utána jöhet...* Budapest, Új Mandátum.
- SZALAI JÚLIA (2007) *Nincs két ország...?* Budapest, Osiris.
- TENBRUCK, FRIEDRICH H. (1965) Moderne Jugend als soziale Gruppe. S. 87–98 In: VON FRIEDBURG (ed) *Jugend in der modernen Gesellschaft*. Köln-Berlin, Kiepenheuer und Witsch.
- TORRANCE, K. (1998) *Contemporary childhood: Parent-child relationships and child culture*. Leiden: DSWO Press.
- TÓTH OLGA (2002) Kamaszkor után. *Fordulópont*, No.16. pp. 24–30.
- UTASI ÁGNES (2002) *A bizalom hálója*. Budapest, Új Mandátum.
- UTASI ÁGNES (2004) *Feláldozott kapcsolatok. A magyar szingli*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- VAN DE KAA, DICK (1987) The Second Demographic Transition. *Population Bulletin*, 42: 3–57.
- WALLACE, CLAIRE & SIJKA KOVATCHEVA (1998) *Youth in Society. The Construction and Deconstruction of Youth in East and West Europe*. Houndsmill, etc. MacMillan-St. Martin's Press.
- WYN, JOHANNA & PETER DWYER (2006) Új irányok az ifjúsági életrszakaszok átmeneteinek kutatásában. In: GÁBOR K. & JANCÁSÁK CS. (ed) *Ifjúságszociológia. Szemelvények*. Szeged, Belvedere. pp. 249–268.
- ZINNECKER, JÜRGEN (1992) Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Német Szövetségi Köztársaságban. In: GÁBOR K. (ed) *Civilizációs korszakváltás és ifjúság: a kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szeged, József A. Tudományegyetem. pp. 29–48.